

Dobrobit likovnog stvaralaštva u radu s djecom s teškoćama

Janković, Karmela

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:949724>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU
ODSJEK ZA VIZUALNU I MEDIJSKU UMJETNOST
SVEUČILIŠNI DIPLOMSKI STUDIJ LIKOVNE KULTURE

KARMELA JANKOVIĆ

**DOBROBITI LIKOVNOG STVARALAŠTVA U
RADU S DJECOM S TEŠKOĆAMA**

DIPLOMSKI RAD

MENTOR:

izv. prof. art. Zlatko Kozina

SUMENTOR:

izv. prof. dr. sc. Amir Begić

Osijek, 2024.

SAŽETAK

Dobrobiti likovnog stvaralaštva u radu s djecom s teškoćama

Likovno stvaralaštvo pruža brojne dobrobiti u radu s djecom i učenicima. U okviru ispunjavanja zadataka na satu Likovne kulture jedna je od dobrobiti za učenike njihovo emocionalno izražavanje slikanjem i crtanjem. Jednako tako, ako ne i u većoj mjeri, nastava Likovne kulture nosi brojne dobrobiti i u radu s djecom s teškoćama u razvoju. U okviru ovoga rada opisano je istraživanje koje se tijekom drugog polugodišta školske godine 2023./2024. odvijalo u Centru za odgoj i obrazovanje „Ivan Štark“ u Osijeku te je prikazana studija slučaja provedena sustavnim promatranjem nastave, tijekom kojega je zabilježen i analiziran rad učiteljice Likovne kulture s učenikom koji ima poremećaj iz spektra autizma. Također, prikazani su tijek i sadržaj vezanog intervjua koji je vođen s učiteljicom. Rezultati su pokazali da likovno stvaralaštvo objedinjuje različite aspekte kognitivnog, emocionalnog i društvenog razvoja učenika. Može se zaključiti da likovnim aktivnostima poput crtanja, slikanja i modeliranja djeca s teškoćama mogu razvijati komunikacijske vještine, kreativnost i maštovitost jer likovno izražavanje omogućava djeci izražavanje vlastitih misli i osjećaja na njima jedinstven način. Likovnim radionicama i aktivnostima u nastavi Likovne kulture djeca mogu poboljšati društvenu interakciju, kao i razvijati finu motoriku i koordinaciju. Likovno stvaralaštvo na djecu djeluje terapijski, pomaže im da se nose s emocionalnim izazovima, smanjuje stres i anksioznost te povećava samopouzdanje. Individualiziranim pristupom likovnim aktivnostima djeci s teškoćama omogućuje se prilagodba njihovim specifičnim potrebama, a likovnim zadacima poput rješavanja problema, planiranja crteža i razmišljanja o radu potiče se kognitivni razvoj djeteta. Sve navedeno potvrđuje važnost uključivanja likovne aktivnosti u rad s djecom s teškoćama.

Ključne riječi: nastava Likovne kulture, dobrobiti likovnog stvaralaštva, djeca s teškoćama, studija slučaja, poremećaj iz spektra autizma

ABSTRACT

The benefits of visual art creation in working with children with disabilities

Working with children and students provides numerous benefits in terms of visual art creation. One of the benefits for students of completing the tasks in Visual Arts classes is their emotional expression through painting and drawing. Equally, if not to a greater extent, the teaching of Visual Arts brings numerous benefits when working with children with developmental disabilities. This thesis describes the research that was conducted during the second semester of the 2023/2024 school year. It took place at the Center for Education Ivan Štark in Osijek and presented a case study conducted through systematic observation of classes, during which the work of an art teacher with a student with autism spectrum disorder was recorded and analyzed. The thesis also presents the course and content of a related interview with the teacher. The results show that artistic creation unites various aspects of the cognitive, emotional, and social development of students. Children with disabilities can develop communication skills, creativity, and imagination through artistic activities like drawing, painting, and modeling, as artistic expression enables them to express their thoughts and feelings in a unique manner. Through art workshops and during Visual Arts classes, children can improve social interaction as well as develop fine motor skills and coordination. Artistic creation has a therapeutic effect on children, helping them cope with emotional challenges, reducing stress and anxiety, and increasing self-confidence. An individualized approach to art activities for children with disabilities enables adaptation to their specific needs, and art tasks such as solving problems, planning drawings, and reflecting on their work encourage the child's cognitive development. All of the above confirms the importance of including art activities in working with children with disabilities.

Key words: Visual Arts, benefits of visual art creation, children with disabilities, case study, autism spectrum disorder

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja, Karmela Janković, potvrđujem da je moj diplomski rad naslova *Dobrobiti likovnog stvaralaštva u radu s djecom s teškoćama* pod mentorstvom izv. prof. art. Zlatka Kozine i sumentorstvom izv. prof. dr. sc. Amira Begića rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu, kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranog rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Osijeku 9. rujna 2024.

Potpis

Karmela Janković

Sadržaj

1. UVOD	1
2. TEORIJSKI DIO.....	2
2.1. LIKOVNO STVARALAŠTVO I KREATIVNOST.....	2
2.1.1. Dobrobiti likovnog stvaralaštva	3
2.1.2. Dječje likovno stvaralaštvo.....	6
2.2. DJECA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU.....	7
2.2.1. Djeca s teškoćama, likovno stvaralaštvo i radna terapija likovnim sredstvima	10
2.3. POREMEĆAJ IZ SPEKTRA AUTIZMA.....	12
2.3.1. Djeca s autizmom i likovno stvaralaštvo	13
3. EMPIRIJSKI DIO.....	15
3.1. VRIJEME I MJESTO PROVOĐENJA ISTRAŽIVANJA	15
3.2. SUDIONICI ISTRAŽIVANJA.....	15
3.3. CILJ ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČKA PITANJA.....	15
3.4. POSTUPCI I INSTRUMENTI.....	16
3.4.1. Dnevnik praćenja	16
3.4.2. Vezani intervju.....	26
4. ZAKLJUČAK.....	29
5. LITERATURA	31

1. UVOD

Stvaralaštvo kao pojam označava sposobnost reinterpetiranja vlastite mašte prema vanjskom svijetu. Stvaralaštvo podrazumijeva kombinaciju iskustva, znanja, mašte, vlastitih osobina te se izražava u različitim poljima. Područja u kojima se stvaralaštvo može realizirati jesu umjetničko područje, književnost, tehnologija, svakodnevni život itd. Likovno stvaralaštvo također je neizostavan dio čovjekova života jer čovjek oduvijek ima želju za stvaranjem i napretkom. Ono može pozitivno utjecati na čovjekov imunološki sustav, posebno na živčani sustav. U procesu stvaranja radnog prostora za likovnu aktivnost te rad u likovnim radionicama i obrazovnim ustanovama, likovno stvaralaštvo ima pozitivne učinke na onoga tko se bavi umjetnošću. Ujedno, pozitivan utjecaj ima i na osobe oslabljenog zdravlja, kao i na osobe s teškoćama u razvoju. U teorijskom dijelu ovoga rada upoznajemo se s pojmom kreativnosti, što kreativnost znači za čovjeka, koje su dobrobiti stvaralaštva te samim time i likovnog stvaralaštva. Nakon toga slijedi prikaz teškoća koje se mogu javiti u razvoju djece te koje su osobitosti nastave Likovne kulture u radu s djecom s teškoćama u razvoju. Teorijski dio rada završava poglavljem koje govori o djeci s poremećajem iz spektra autizma, kao i o likovnoj nastavi s takvom djecom.

U empirijskom dijelu rada prikazano je istraživanje koje se odvijalo u Centru za odgoj i obrazovanje „Ivan Štark“ u Osijeku. Sustavnim promatranjem nastave zabilježen je i analiziran rad učiteljice Likovne kulture s učenikom koji ima poremećaj iz spektra autizma. Također, prikazani su tijek i sadržaj vezanog intervjua koji je vođen s učiteljicom. Rad završava zapažanjima, komentarima i odgovorima na postavljena istraživačka pitanja.

2. TEORIJSKI DIO

2.1. LIKOVNO STVARALAŠTVO I KREATIVNOST

Tijekom povijesti čovjek se neprekidno bavio likovnim stvaralaštvom. Poticaj za likovno stvaralaštvo bili su mu raznorazni motivi kao što su magijski, religijski, mitološki, osobni, psihološki, praktični i estetski. Likovna umjetnost u prošlosti je imala različitu ulogu. Tako su arhitektonska djela, kipovi i slike mogli imati i magičnu svrhu. Naši davni preci vjerovali su da prilikom crtanja životinja po zidovima unutar špilja mogu utjecati na životinju koju žele uloviti. Danas psihoanalitičari umjetnosti tvrde kako umjetnost pomaže rasterećenju od kompleksa i unutrašnjih sukoba te da formira ravnotežu u organizmu (Šarančić, 2014).

Šarančić (2014) navodi da se od antike kreativnost opisuje kao božanski duh koji inspirira kreativne zamisli. Za vrijeme 20. stoljeća formiralo se nekoliko teorija kreativnosti. Ključno je spomenuti *gestalt* i formalnu teoriju, kognitivne teorije, kao i psihoanalitičke teorije stvaralaštva. Značajan autor u području likovnog stvaralaštva bio je Guilford, koji je tvrdio da se ljudska kreativnost zasniva na ljudskim divergentnim sposobnostima. Prema Guilfordovoj teoriji na stvaralaštvo može utjecati faktor originalnosti, fluentnosti, fleksibilnosti te konvergentni faktor elaboracije (Pečjak, 2006 prema Šarančić, 2014). Šarančić (2014) navodi kako Freud ističe da umjetnika na stvaranje potiče nezadovoljstvo. Temelj stvaranja zapravo je nezadovoljena želja, koja je pokretač mašte. Pomoću nje umjetnik koristi svu svoju moć kako bi postigao željeni rezultat te slavu. Također, umjetnički rad olakšava i pročišćuje kalvariju te može postati izvor užitka. Pečjak (2006 prema Šarančić, 2014) navodi kako je Maslow tumačio da je kreativnost ishod čovjekove težnje za osobnim rastom. Eysenck ističe kako postoji povezanost između kreativnosti i duševnih poremećaja. Također, teorija Petersona i Carsonove potvrđuje ovu tvrdnju, ističući kako kreativni ljudi i osobe koje boluju od duševnih bolesti dijele obilježje niske latentne inhibicije, što znači da obraćaju više pozornosti na vanjske podražaje nego prosječan čovjek. Kreativne osobe, za razliku od duševno bolesnih osoba, bolje uspijevaju upravljati velikom količinom informacija i poticaja (Pečjak, 2006 prema Šarančić, 2014).

Prema Ježić (2022) kreativnost se od prošlosti referirala na umjetnička područja. Smatralo se da je nadarenost osobina iznimnog pojedinca. Značaj se stavljao na stvaralačke mogućnosti iznimnih osoba koje su se manifestirale njihovim posebnim ostvarenjima. U današnjem vremenu u kreativnost se svrstavaju razum, primjene znanja, učenja, vježbanja te aktivnosti svakodnevnog života. Danas je kreativnost u središtu zanimanja javnosti, a ponajviše se očituje od sredine 20. stoljeća do danas te se smatra bitnim čimbenikom u promišljanju.

Danas se smatra da je kreativan svatko tko zagovara nešto drugačije i neobično. Kreativnost je važna vještina čija je glavna osobina sposobnost razmišljanja i djelovanja na nov način. Također, kreativnost postaje ključna, ne samo u umjetnosti već i u tehnologiji, proizvodnji, naobrazbi i životu. Ježić (2022) navodi kreativnost kao sastavnicu sustava odgoja i obrazovanja koja se veže za nešto što je zadano, ono što učenici trebaju upoznati, što im treba proširiti obzore, ono što obogaćuje, potiče na istraživanje i napredak. Kako bi učenici bili kreativniji, u likovnom zadatku važno je da koriste autentičan pristup. Ježić (2022) ističe da stvaralaštvo nije vezano za jasan poticaj, za nešto što je poznato. Zapravo, stvaralaštvo počinje od motivacije, žudnje za stvaranjem. Ne oslanja se na poznato, no počinje od zamišljene ideje, u kojoj se sve ono što učenik zamisli prilagođava ideji, povezuje i pronalazi originalno rješenje. Na stvaralaštvo također mogu utjecati stečeno znanje, osobna i društvena gledišta, ali mu najviše doprinosi kompletna individualnost samog stvaratelja.

2.1.1. Dobrobiti likovnog stvaralaštva

Likovno stvaralaštvo učenicima donosi brojne dobrobiti. Osim što ispunjavaju zadatke na satu Likovne kulture, dobrobit je za učenike njihovo emocionalno izražavanje slikanjem i crtanjem. Upotrebom različitih boja djeca mogu dati jasne odgovore na svoje emocionalno stanje. Učenici razvijaju kreativnost, poboljšavaju motoričke sposobnosti te razvijaju socijalne vještine grupnim radovima. Šarančić (2014) navodi kako mozak, koji je inhibiran našim aktivnostima, može stvoriti nove sinapse koje znače bolju komunikaciju među moždanim stanicama te otvaraju mogućnost stvaranju novih ideja. Crtanje olovkom, modeliranje gline, rezanje škarama i slikanje razvijaju finu motoriku i koordinaciju oko – ruka, kao i akomodaciju oka, što je važno za stvaranje većeg broja sinapsi (Rajović, 2010 prema Šarančić, 2014). Čak 90% neuralnog rasta završava do šeste godine života, a sinaptičke veze koje se ne upotrebljavaju odumiru, dok istovremeno jačaju sinaptičke veze koje se primjenjuju (Sternberg, 2004 prema Šarančić, 2014). Možemo zaključiti da je djetinjstvo razdoblje u kojem je moguće intenzivno utjecati na broj sinaptičkih veza te razvoj kreativnog mišljenja.

Većom implementacijom vizualne kulture u nastavu možemo pomoći učenicima koji nemaju dobra postignuća u primjerice matematici i jeziku. Takvim učenicima potrebno je aktiviranje vizualne i taktilne mogućnosti učenja, koja potpomaže djeci koja teže uče slušnim stilom te onoj kojoj je bliže vizualno-prostorno i motoričko učenje. Učenici koji uče iz vizualnih

izvora zacijelo mogu pokazati napredak (Sternberg, 2004 prema Šarančić, 2014). Prema Šarančić (2014) djeca koja pohađaju sate Likovne kulture mogu imati dugotrajne dobrobiti jer im likovno stvaralaštvo donosi poboljšanje u učenju te znatnu psihološku korist. Učenicima je stvaralaštvo ugodna aktivnost u kojoj se promatranjem raznih motiva može pridonijeti zadovoljstvu i naučiti uočavati ljepotu. Šarančić (2014) ističe kako likovno stvaralaštvo potiče koncentraciju tijekom rada u kojemu učenici mogu doživjeti zanesenost odnosno zaokupljenost. Zaokupljenost stvara osjećaj ugone koji nastaje kao učinak usmjerenja pažnje i fokusiranosti na zadatak. Zadatak koji svaki učenik može svladati te zadatak koji ima ciljeve i rezultate omogućava učeniku da svoje negativne emocije u potpunosti isključi i da izgubi pojam o vremenu. Na taj način događa se oslobođenje te se stvara osjećaj ugone. Prema Šarančić (2014) likovni rad unapređuje vještine opažanja koje se referiraju na zapažanja u razlikama nijansi boja, odnosa veličina, detalja, svjetla i sjene. Djeca likovnim stvaralaštvom izražavaju misli i emocije, bilo verbalno ili neverbalno. Također, djeca likovnim stvaralaštvom uče promatrati, opisivati, analizirati i interpretirati. Sve ove vještine kasnije se mogu uključiti u druga područja života ili učenja.

Umjetnost pruža brojne kvalitete i mogućnosti kreiranja nečeg novog te pruža osjećaj zadovoljstva. Vizualna umjetnost najbolji je način da osoba spozna osjećaj kontrole i vještine te potakne pozitivne psihološke i kliničke rezultate. Psihoneurolozi su zaključili da se poticanjem pozitivne emocije i osjećaja kontrole potiče mozak i šalje imunološkom sustavu signal za dodatnu proizvodnju novih imunoloških stanica, a to su limfociti, koji služe za obranu od bolesti (Cohen, 2006 prema Šarančić, 2014).

Lelchuk Staricoff (2004 prema Šarančić, 2014) navodi istraživanja pozitivnog efekta likovne umjetnosti na zdravlje ljudi:

- pozitivan učinak boja i dizajna u terapijskoj sobi na pacijente i osoblje
- primjenu zidnih fresaka za smanjivanje uznemirenosti pacijenata s demencijom
- podučavanje mentalno oboljelih likovnom stvaralaštvu učinkovito je i pozitivno jer omogućuje izražavanje i pozitivno utječe na ponašanje
- uvođenje likovnog obrazovanja u edukaciju budućih liječnika neurokirurga rezultiralo je boljim crtačkim i slikarskim sposobnostima te trodimenzionalnim razmišljanjem, što je jako važno u neurokirurgiji.

Prema Šarančić (2014) aktivnim bavljenjem likovnim stvaralaštvom djeca i odrasli osjećaju se zdravijima, manje depresivnima i manje usamljenima nakon provedene likovne aktivnosti. Likovno stvaralaštvo poboljšava raspoloženje, smanjuje nezadovoljstvo te ima pozitivan utjecaj na društvene odnose. Rezultati različitih istraživanja pokazali su kako učenici koji pohađaju nastavu umjetnosti postižu bolji uspjeh u ostalim predmetima (Winner i Cooper, 2000; Swaminathan i Schellenberg, 2014; Egana-delSol, 2023 prema Gómez i Callahan, 2023). Umjetnost poboljšava kognitivne sposobnosti, pamćenje, koncentraciju i društvene vještine (Swaminathan i Schellenberg, 2014 prema Gómez i Callahan, 2023). Umjetnost također potiče kreativnost, inovativnost, prilagodljivost, što poslodavci izuzetno cijene. Zbog ovih razloga umjetnost treba više implementirati u nastavu svih predmeta kako bi se učenici osposobili za kritičko tumačenje vizualnih informacija i kako bi postali aktivniji u društvu (Burton i sur., 2000 prema Gómez i Callahan, 2023). Međutim, rezultati istraživanja u SAD-u govore kako obrazovni sustav ne pridaje dovoljno značaja umjetničkom obrazovanju te je, zbog nedostatka financijskih sredstava, nastava umjetnosti svedena na izborni predmet ili je potpuno ukinuta (Chung, 2013 prema Gómez i Callahan, 2023).

Različita iskustva povezana s umjetnošću mogu smanjiti markere povezane sa stresom, primjerice hormon kortizol (Clow i Fredhoi, 2006 prema Howlin, 2022). Istraživanje kojim se proučavao utjecaj bavljenja umjetnošću na razine kortizola pokazalo je da je kod otprilike 75% sudionika zabilježeno značajno smanjenje razine kortizola. Zanimljivo je da se i kod sudionika s već niskim razinama kortizola pokazalo dodatno smanjenje (Kaimal i sur., 2016 prema Howlin, 2022).

Umjetnost u osnovnim školama donosi brojne koristi učenicima jer aktivira različite vrste inteligencija. Umjetničke aktivnosti ne samo da pomažu u razumijevanju nastavnih sadržaja već mogu imati i terapijski učinak na učenike s emocionalnim problemima. U ranom razvoju učenici koji teško verbaliziraju ideje mogu se koristiti umjetnošću kao alternativnim načinom izražavanja. No, naglaskom na standardizaciju i visoke kriterije ocjenjivanja, umjetnost je izgubila svoje mjesto u kurikulumu, što negativno utječe na emocionalni i kognitivni razvoj učenika (Flory, 2008).

2.1.2. Dječje likovno stvaralaštvo

Prema Grbeši (2020) za poticanje stvaralaštva nužno je djeci dati što više slobode u radu i ne ograničavati njihovu maštu. Važno je da djeca vide na svoj način, oblikuju po svom nahođenju, zamišljaju djelo i da imaju pravo na individualno izražavanje. Za postizanje dječjeg kreativnog stvaralaštva poželjno je stvarati pozitivnu klimu u kojoj djeluje povjerenje između djece i učitelja. Grbeša (2020) ističe kako bi odgojno-obrazovni rad trebao biti poticajan, kreativan, zanimljiv te isplaniran. Učitelji trebaju poticati kreativni duh djece, a njihovu kreativnu igru ne bi smjeli sputavati. Tijekom rada djeci ne treba dati sve gotovo, već ih je potrebno voditi i nenametljivo im pomagati.

Prema Grbeši (2020) postoji nekoliko načina za poticanje stvaralaštva. Dječje likovno izražavanje može ovisiti o tome koliko smo ih motivirali. Primjerice, usredotočivanje na oblik poput drveta, cvijeta ili oblaka i postavljanje pitanja poput: „Što vidite?“ i „Kako drvo raste?“ pomaže motivaciji. Ovim pitanjima djecu se može potaknuti na opažanje i u isto vrijeme izbjeći nametanje svog načina viđenja. Dodatnim pitanjima dolazimo do konkretnih saznanja o bojama i veličinama, konstrukciji ili materijalu, čime djecu upoznajemo s oblicima i ostavljamo im mogućnost lakšeg likovnog izražavanja. Djeca češće crtaju oblike sjećanjem nego onim što konkretno vide. Postupkom aktiviranja sjećanja učitelj u razgovoru o nečemu što su djeca vidjela i doživjela aktivira njihovo sjećanje na primjerice školski izlet ili nešto drugo. Tako djeca u svoje izražavanje prema sjećanju unose značenja i odnose među oblicima.

Grbeša (2020) ističe važnost maštanja i ilustracije, obično kroz poznate priče i pjesme. Nakon slušanja poznatih priča ili ako učenici sami pročitaju tekst, otvara im se veća i bolja mogućnost za likovnim izražavanjem. Uključuje se njihova mašta te za svaku pojavu, pojam i osjećaj učenici mogu pronaći likovno tumačenje i različito ga izraziti. Između ostalog, igre s likovnim materijalima poput olovke, gline ili boje predstavljaju djeci uzbudljivo iskustvo, čine ih slobodnima te ih potiču na upoznavanje i ispitivanje karakteristika mogućnosti svakog likovnog materijala. Poželjno je da učitelj tijekom rada pruža učeniku osjećaj sigurnosti i slobode. Također je važno da učitelj zna razvijati ljubav i volju za likovnim izražavanjem i stvaranjem, kako bi učenik što više vjerovao u svoje mogućnosti.

2.2. DJECA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Svako je dijete posebno sa svojim jakim i slabim stranama, profilirano genetskim nasljeđem ili okolinom. Premda dječji razvoj prati kronološke miljokaze, brzina postizanja tih miljokaza varira među djecom. Neka djeca pokazuju manja, a neka veća odstupanja u razvoju. Razvojni miljokazi nadziru segmente kognitivnog, motoričkog, govorno-jezičnog, socijalnog i emocionalnog razvoja. Shodno tomu, djeca s teškoćama imaju veća odstupanja u području tjelesnog, socijalnog i emocionalnog razvoja (Glassman, 2017 prema Bulić, 2019). Ograničenja u razvoju uzrokuju razni činitelji, najčešće kao posljedica perinatalnih, prenatalnih i postnatalnih čimbenika. Dijete koje je izloženo navedenim čimbenicima nazivamo neurorizičnim djetetom.

U prenatalne činitelje rizika svrstavamo anatomske i funkcionalne anomalije reproduktivnog sustava majke, genetske anomalije, promjene količine plodne vode, izloženost toksinima, izloženost olovu, pretjeranu konzumaciju alkohola, pušenje, razne opijate, izloženost radijaciji, gestacijski dijabetes, infekcije, dob majke, stres, socioekonomske čimbenike i neželjenu trudnoću. U perinatalne čimbenike ubrajamo one koje povezujemo s razvojnim odstupanjima, a to su prijevremeni porod, produženi porod, zastoj u porođajnom kanalu, Apgar manji od 7, višeploidne trudnoće, perinatalna asfiksija, porođajna trauma, zdravstveno stanje novorođenčeta, dovršenje poroda carskim rezom i sl. U postnatalne rizike svrstavamo ozljede mozga, krvarenje u mozgu, tumore, infekcije CNS-a, afebrilne konvulzije, metaboličke bolesti, endokrinološke bolesti, Rh ili ABO inkompatibilnost. Čimbenici su i izloženost toksičnim supstancama, malnutricija, hipotrofično ili hipertrofično novorođenče, prijevremeno rođena djeca, niska porođajna masa (< 2500 g), depresija majke, manjak brige za dijete i sl. (Matijević i Marunica Karšaj, 2015 prema Bulić, 2019).

Prema Bulić (2019) pri rođenju djeteta mogu se odmah vidjeti razna odstupanja, primjerice kongenitalne malformacije, Downov sindrom i motorička oštećenja. Pri daljnjem razvitku djeteta mogu se primijetiti ostale teškoće poput komunikacijskih vještina, socijalizacije, kognitivnih teškoća, ADHD-a, autizma te teškoća u učenju. Iz tog je razloga od samog početka važno pratiti djetetov razvoj, prije svega motorički (dizanje glavice, okretanje, sjedenje, puzanje), zatim djetetovu pažnju, komunikaciju, percepciju, finu motoriku, sensoriku, igru, socijalizaciju i sl.

Prema *Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju* (MZOS, 2015) skupine vrsta teškoća koje učenici mogu imati jesu:

- oštećenja vida
- oštećenja sluha
- oštećenja jezično-govorno-glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju
- oštećenja organa i organskih sustava
- intelektualne teškoće
- poremećaji u ponašanju i oštećenja mentalnog zdravlja
- postojanje više vrsta teškoća u psihofizičkom razvoju.

U *Hrvatskom nacionalnom obrazovnom standardu* (HNOS, 2005 prema Zrilić, 2022) navodi se kako su učenici s teškoćama:

- učenici s oštećenjem vida
- učenici s oštećenjem sluha
- učenici s poremećajima glasovno-jezično-govorne komunikacije
- učenici s motoričkim poremećajima i kroničnim bolestima
- učenici sa sniženim intelektualnim sposobnostima
- učenici s poremećajima pažnje/hiperaktivnosti
- učenici sa specifičnim teškoćama učenja
- učenici s poremećajem u ponašanju i emocionalnim poremećajima
- učenici s poremećajima iz autističnog spektra.

Prema Zrilić (2022) za uspješnost djece u redovitome odgojno-obrazovnom sustavu učitelji se trebaju dodatno profesionalno razvijati kako bi stekli nove kompetencije. Učitelji dijete s teškoćama trebaju osjetiti kao izazov i trebaju dobiti veći interes za rad s njim. Oni moraju pružiti djeci osjećaj sigurnosti, prihvaćenosti i poštovanja te im omogućiti doživljaj uspjeha. Zrilić (2022) navodi kako je, pri uključivanju djece s teškoćama u redovite ustanove, potrebno uzeti u obzir osnovne odrednice rada u suvremenom odgoju i obrazovanju te pritom:

- stvoriti pozitivan odnos prema različitosti
- omogućiti prihvaćanje i druženje s vršnjacima
- uzeti u obzir individualne potrebe svakog djeteta

- osigurati uključenost svih stručnjaka
- osigurati odgovarajuće materijalne uvjete poput pomagala u učenju
- osigurati pomoć asistenata u nastavi
- uzeti u obzir posebne odgojno-obrazovne potrebe svakog djeteta.

Prema Zrilić (2022) učitelji mogu pridonijeti boljoj prilagodbi djece s teškoćama ako:

- dobro upoznaju djetetove teškoće, ali i njegove jake strane
- pripreme učenike u razredu na dolazak takva učenika
- predvide moguće reakcije drugih učenika u razredu
- utvrde učenikovo uvjerenje u vlastite sposobnosti učenja i njegove reakcije na školske zadatke.

Prema Zrilić (2022) zadatci su učitelja u radu s djecom s teškoćama sljedeći:

- učitelj treba uočiti i prepoznati teškoće
- potrebno je pažljivo proučiti dokumentaciju o djetetu
- važno je da ima pravilan pristup djetetu
- učitelj treba pripremiti drugu djecu u skupini i podučiti ih kako mogu pomoći
- poželjno je da učitelj redovito prati literaturu, odlazi na seminare, predavanja i radionice
- poželjna je suradnja sa stručnjacima te suradnja s roditeljima s naglaskom na suradnju s roditeljima druge djece.

Zrilić (2022) ističe kako kurikulum treba biti prilagođen svakom djetetu s posebnim potrebama uz obvezni individualni pristup. Potrebno je prilagoditi učenje djetetovim mogućnostima, postavljati jasne granice i očekivanja te razumjeti djetetove potrebe i ponašanja. Nadalje, poželjno je da učitelj razumije jezik komunikacije, što znači da treba prepoznati djetetovu vrijednost i znati cijeniti ga. Zrilić (2022) također navodi kako učitelj treba osiguravati pozitivnu klimu u razredu, omogućavati pozitivan razvoj, uočavati socijalne i emocionalne vještine učenika te razvijati empatiju među učenicima. Učitelj treba stvoriti osjećaj prihvaćenosti, uspješne međuvršnjačke odnose, vježbati socijalne vještine te osigurati uvjete u kojima djeca osjećaju pripadnost svojoj školi.

Robinson (2013 prema Fuss, 2015) definira integraciju umjetnosti u nastavu kao učenje putem i uz pomoć umjetnosti, proces povezivanja s kurikulumom te suradničko angažiranje.

Autor opisuje različite metode integracije umjetnosti, uključujući pripovijedanje, formalnu i neformalnu refleksiju, te razlikuje različite stilove integracije, od uključivanja umjetničkih projekata do potpune integracije svih predmeta s umjetnošću, uz suradnju s učiteljima umjetnosti. Brouillette (2012 prema Fuss, 2015) ističe da je povezanost sudjelovanja u umjetnosti i poboljšanja angažmana u školi te akademskih postignuća provjerena, posebno kod učenika koji uče engleski jezik. Integracija umjetnosti također se pokazuje kao učinkovit način primjene Univerzalnog dizajna za učenje (UDL), koji omogućava postizanje maksimuma svih učenika, uključujući i učenike s teškoćama u razvoju (Robinson, 2013 prema Fuss, 2015).

Ako su učitelji kompetentni za rad s učenicima s teškoćama u razvoju, učenici postižu bolje rezultate. Važna je priprema učenika obilaskom sobe za nastavu umjetnosti i podučavanjem o upotrebi i održavanju pribora za rad. Važno je i obrazovati učitelje koji učenicima pružaju podršku tijekom rada jer bi učenici trebali sami stvarati, a ne učitelji umjesto njih (Shafton, 2012 prema Fuss, 2015).

2.2.1. Djeca s teškoćama, likovno stvaralaštvo i radna terapija likovnim sredstvima

Prema Ježić (2022) likovni pedagog ne smije biti u iskušenju crtati na djetetovu papiru, ne smije pokazivati djetetu kako i što da radi te nuditi rješenje zadanog likovnog problema. Učitelj dijete uči likovnom jeziku te je poželjno da ostavi prostora za istraživanje i propitivanje. Svakom djetetu pristup je individualiziran i prilagođen. Besmisleni su procesi poput upozoravanja na pogreške u radu i njihova ispravljanja. Djetetu s teškoćama poželjno je dopustiti nekoliko tjedana vježbe jednog likovnog elementa ili tehnike. Ako iz bilo kojeg razloga dijete požurujemo u učenju novih cjelina dok prve nije svladalo, dijete se dotiče drugog sadržaja samo površno. Ježić (2022) ističe kako izvrsne radove mogu napraviti i djeca s teškoćama jer kreativnost nije vezana uz intelektualne vještine. Naprotiv, učenici s teškoćama često se mogu neverbalno izražavati zanimljivije i sadržajnije od brojnih učenika bez teškoća.

Ježić (2022) se osvrće na važnost vjerske tematike u likovnom izričaju. Vjera obično ima bitnu ulogu u obiteljima djece rođene s teškoćama. Za djecu su posebno poticajni događaji iscjeljenja i ozdravljenja jer im predstavljaju nadu u poboljšanje njihova stanja. Učenici mogu sudjelovati u različitim temama uz kombinaciju prisjećanja, zamišljanja te promatranja vizualnih predložaka poput fotografija, crteža u knjigama ili reprodukcija likovnih djela.

Pozitivno djeluje i čitanje priča, s tim da djeca kreiraju svoja zamišljanja te kreiraju svoj rad. Likovni materijali poput predložaka fotografija i umjetničkih reprodukcija djeci trebaju služiti kao nadahnuće te kao poticaj na aktivni rad, a ne kao predložak za imitaciju. Ježić (2022) ističe kako likovni radovi izvrsno ukazuju na važnost likovne aktivnosti u radu s djecom s teškoćama, a naročito kod djece čije su teškoće povezane s komunikacijom i mentalnim zdravljem. Djeca s teškoćama u verbalnom izražavanju mogu likovnim aktivnostima razviti osobite sposobnosti zamišljanja, opažanja i mogu ostvariti iznimnu nadarenost te postići jedinstvenu kreativnost. Nadalje, Ježić (2022) ukazuje na to da je najgore djecu s teškoćama sažalijevati. Naprotiv, takvoj djeci u radu je najpotrebnije pružiti podršku i poticaj na rad jer na taj način ostvarujemo dobre rezultate i učenici postižu pozitivna postignuća. Pozitivni rezultati mogu nadmašiti očekivanja okoline, a djeci mogu donijeti osjećaj ispunjenosti i zadovoljstva.

Prema Ježić (2022) težište je likovne radne terapije na ustrajnosti, pažljivosti i dugotrajnosti radnih aktivnosti. Pri radu s djecom koriste se vježbe koje potiču motivaciju i ustrajnost u dovršavanju likovnih radova. Valja napomenuti da reprodukcije umjetničkih djela ili umjetničke fotografije služe kao izvrstan poticaj za prožimanje likovnog izražavanja. Međutim, djeca s teškoćama ne slikaju na različite stilske načine. Njihovi su radovi uz promatranje predloška izrađeni onako kako dijete, u određenom trenutku svoga vizualnog opažanja i mogućnosti likovnog izražavanja, zna i može razraditi bilo koji predložak umjetničkog djela. Ježić (2022) napominje da djeca s teškoćama obično ne mogu verbalno analizirati likovno djelo, ali ga mogu postupno usvojiti i upotrebljavati izradom likovnih radova uz predloške umjetničkih djela.

Ježić (2022) pojašnjava kako boje mogu snažno utjecati na čovjeka i čovjekovo raspoloženje, koncentraciju i radni odnos te na emocionalno stanje osobe. Postoji terapija koju nazivamo kromoterapija, u kojoj djeluje terapeut. U kromoterapijskom pristupu terapeut može birati boje te tako uvodi osobu u likovne aktivnosti. Na taj način voditelj može sugerirati primjerice tople boje radi stimulacije usporenog djeteta, a hladne boje radi smirivanja uzrujanog djeteta. Terapeut ili voditelj isto tako može upotrebljavati sve boje i tako postići uravnoteženje svih struktura, od fizičkih do emocionalnih. Također, Ježić (2022) ističe kako je dobro dopustiti djetetu slobodan odabir boja tijekom rada. Dijete može odabirom boja spontano djelovati pozitivno na svoje emocionalno i psihičko stanje. Na taj se način spontano provodi kromoterapija. Na ovim vrednotama razvila se metoda fraktalnog crteža, koja djeluje kao oblik likovne terapije te ima radnu i kreativnu značajku. Pri fraktalnoj metodi savjetuje se biranje

boja zatvorenim očima iz vreće ili kutije, vjerujući da će ruka odabrati „prave“ boje. Nakon odabira boja, osoba ih svojom odlukom upotrebljava unutar preporučenog broja ponavljanja. Ježić (2022) zaključuje kako odabir boja treba prepustiti spontanom izboru učenika tijekom jednostavne igre običnog šaranja, bojanja, slikanja, pri strukturalnoj izradi kompozicije usporednim potezima u trakama i pri kompoziciji slobodnih ploha. Suptilan odabir boja omogućuje intuitivno postizanje kromoterapijskoga učinka. Zadatak može djelovati kao radna terapija ili vježbanje likovnog jezika.

2.3. POREMEĆAJ IZ SPEKTRA AUTIZMA

Thompson (2016) navodi da je povijest autizma duga te ističe Lea Kanner, dječjeg psihijatra koji je 1943. godine prepoznao autizam te naveo niz njegovih obilježja: „duboko povlačenje, opsesivnu želju za zadržavanjem istoga, dobro mehaničko pamćenje, inteligentan i zamišljen izraz, jezik bez stvarne komunikacijske namjere, preosjetljivost na podražaje, vješt odnos prema predmetima“ (Cumine i sur., 2000 prema Thompson, 2016: 112). Wing (1996 prema Thompson, 2016) definirao je autizam kao razvojnu teškoću koja objedinjuje teškoće pri socijalnoj komunikaciji, socijalnoj interakciji te imaginaciji. U socijalnoj interakciji ljudi vrlo jednostavno kontaktiraju s drugima te bez problema mogu čitati govor tijela i uspostavljati kontakt očima, dok osobe s poremećajem iz spektra autizma to ne mogu. Usljed toga, osobe s poremećajem iz spektra autizma mogu postati vrlo zbunjene. Pogledi osoba s poremećajem iz spektra autizma ovise o njihovu emocionalnom stanju. Thompson (2016) navodi kako djeca koja nemaju autizam mogu imitirati druge, dok djeca s poremećajem iz autističnog spektra nisu svjesna toga što rade drugi u njihovoj blizini. Djeca s poremećajem iz autističnog spektra mogu imitirati drugu djecu, ali nisu svjesna tog imitiranja. Također, ne mogu razumjeti različita socijalna očekivanja u različitim sredinama i stoga je moguće da takva djeca imitiraju lošiji model ponašanja. Kada dijete s poremećajem iz autističnog spektra ima teškoća sa socijalnom imaginacijom, vrlo teško razumije i prihvaća različite promjene rutine. Promjene izazivaju veliki strah te je zbog toga školska sredina izuzetno teška za njih. U školskoj sredini djeci s poremećajem iz autističnog spektra ne odgovaraju redovite promjene u svakodnevnim školskim aktivnostima, promjene u razrednoj sredini, mijenjanju škola te promjene u nastavi. Jezik i komunikacija djece s poremećajem iz spektra autizma iznimno se razlikuju od komunikacije druge djece. Ona mogu dekodirati riječi i razumjeti značenje, ali te riječi mogu shvatiti u

doslovnom smislu. Također, često ponavljaju ono što čuju i pritom ne razumiju sadržaj riječi. Zbog toga je iznimno važno kako će učitelj koncipirati upute te kako će ih iskazati na jasan i razumljiv način.

Postoje brojne razlike u poremećaju, neka djeca imaju vrlo slabu govornu komunikaciju te koriste eholaliju kako bi prenijela ono što osjećaju, odnosno uspostavila dodir s članovima obitelji. Na primjer, ako postavimo učeniku pitanje voli li igrati nogomet, učenik bi odgovorio: „Luka voli igrati nogomet“. Kada bismo ponovili nešto drugo, učenik bi na isti način odgovorio. Thompson (2016) navodi da je još uvijek nepoznat uzrok autizmu, no on se zasniva na okidačima koji se pojavljuju i uzrokuju ga. Riječ je o fizičkom poremećaju u mozgu koji izaziva razvojnu nesposobnost. Isto tako, autizam više pogađa dječake nego djevojčice. Može biti povezan i s drugim teškoćama, poput dispraksije, disleksije, deficita pažnje, hiperaktivnosti, opsesivno-kompulzivnog poremećaja i epilepsije. Prema Thompson (2016) lakše ćemo prepoznati dijete s poremećajem iz spektra autizma ako:

- ima teškoće u komunikaciji koje su uzrok skromnoj upotrebi jezika
- ne pokazuje interes za druge osobe pored sebe
- ne razvija govor ni u dobi od 3 godine
- nije svjesno drugih ljudi u prostoriji
- ne komunicira s drugom djecom
- ne uspostavlja kontakt očima
- radi ritmične pokrete rukama dok se igra
- je osjetljivo na mirise, hranu i buku
- umjesto odgovora komunicira eholalijom.

2.3.1. Djeca s autizmom i likovno stvaralaštvo

Prema Renduliću (2020) djeci s poremećajem iz spektra autizma, zbog nedostatka verbalne komunikacije, uvelike može biti od koristi art terapija jer različitim likovnim aktivnostima mogu govoriti svojim jezikom i istodobno izraziti emocije. Istraživanja pokazuju da oko 80% djece s poremećajem iz spektra autizma postiže manje od 70 bodova na standardiziranim testovima inteligencije. Autizam se može otkriti u ranijoj dobi djeteta te je poželjno nakon otkrivanja krenuti što ranije na psihološko-pedagoški tretman.

Likovna terapija pokazala se korisnom u radu s djecom s poremećajem iz spektra autizma. Na temelju crteža ponekad jasno možemo razlučiti djetetove želje i emocije. Likovna terapija pomaže u razvoju djetetove komunikacije, socijalnih vještina, socijalnih odnosa te olakšava senzornu integraciju. Terapija uključuje strategije koje mogu pomoći u stvaranju osjećaja postignuća i samopoštovanja, što razvija želju za komunikacijom. Etape koje obuhvaća likovna terapija jesu komunikacija, socijalizacija, mašta i emocionalno područje. Prije nego što terapeut krene s vođenjem nastave, poželjno je upoznavanje s učenicom i njegovom razinom djelovanja (Jakešević, 2021). Umjetničko stvaralaštvo poput crtanja, modeliranja i gradnje urođeno je čovjeku. Čim se osoba razvije te može razumjeti i manipulirati predmetima, počinje stvaralaštvo. Isto tako, nije dokazano da umjetnost više zanima djecu s poremećajem autističnog spektra od ostale djece. Martin (2010 prema Jakešević, 2021) navodi šest ciljeva koji se mogu ostvariti likovnom terapijom, a to su:

- mašta
- apstraktno mišljenje
- senzorna regulacija i integracija
- emocije – samoizražavanje
- razvoj
- vizualno-prostorne vještine i vještine rekreacije.

Martin (2010 prema Jakešević, 2021) konstatira osnovne postavke u primjeni likovne terapije: odrasli ne smiju ispravljati radove, ali se smiju njima koristiti kako bi djelovali na pojedine segmente djeteta jer samo djelo nije toliko važno koliko su važni eksperimentiranje, razvoj taktilne tolerancije i samootkrivanje. Vještine imaginacije i kreativnosti važne su za djecu s poremećajem iz autističnog spektra. Naglasak je na podučavanju komunikacije, socijalnih vještina, dok se vještine imaginacije i kreativnosti razvijaju. Također, terapeuti trebaju znati da se kreativnost može i naučiti, no to je jednostavnije u ranijoj dobi.

U nastavku rada opisano je istraživanje koje se tijekom drugog polugodišta školske godine 2023./2024. odvijalo u Centru za odgoj i obrazovanje „Ivan Štark“ u Osijeku te je prikazana studija slučaja provedena sustavnim promatranjem nastave, tijekom kojega je zabilježen i analiziran rad učiteljice Likovne kulture s učenicom koji ima poremećaj iz spektra autizma.

3. EMPIRIJSKI DIO

3.1. VRIJEME I MJESTO PROVOĐENJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je provedeno tijekom travnja 2024. godine u Centru za odgoj i obrazovanje „Ivan Štark“ u Osijeku. Radne aktivnosti obavljene su tijekom dva tjedna uz vodstvo učiteljice Likovne kulture. Centar za odgoj i obrazovanje „Ivan Štark“ jest odgojno-obrazovna ustanova za djecu i odrasle s lakšim, umjerenim i težim intelektualnim teškoćama te istaknutim teškoćama u razvoju.

3.2. SUDIONICI ISTRAŽIVANJA

U istraživanju je sudjelovala manja skupina učenika, učiteljica Likovne kulture i asistent u nastavi. Skupina se sastojala od pet učenika, od kojih tri učenika s težom mentalnom teškoćom, jedna učenica s Downovim sindromom i jedan učenik s poremećajem iz spektra autizma. Promatran je rad svih učenika, no za ovo istraživanje odabran je dječak u dobi od 11 godina s poremećajem iz spektra autizma. Tražena je i dobivena pisana suglasnost roditelja za provođenje istraživanja. U nastavku rada dječak će biti oslovljen imenom Luka, što nije njegovo pravo ime. Tijekom istraživanja praćen je Lukin rad u svladavanju miješanja boja te razumijevanju svjetlosne vrijednosti čistih boja.

3.3. CILJ ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Cilj istraživanja bio je istražiti dobrobiti likovnog stvaralaštva u radu s djecom s teškoćama. Ujedno, cilj je bio utvrditi na koji način likovno stvaralaštvo utječe na njihovu motoriku, emocionalno raspoloženje i zadovoljstvo te kakve su njihove radne navike i ponašanja tijekom crtanja i slikanja. Istraživanje je polazilo od sljedećih istraživačkih pitanja:

1. Koje su dobrobiti likovnog stvaralaštva u radu s djecom s teškoćama?
2. Na koji način likovno stvaralaštvo utječe na motoriku, emocionalno raspoloženje i zadovoljstvo djece s teškoćama?
3. Kakve su radne navike i ponašanja djece s teškoćama tijekom crtanja i slikanja?

3.4. POSTUPCI I INSTRUMENTI

Istraživanje je provedeno sustavnim promatranjem i vođenjem dnevnika praćenja nastave Likovne kulture. Također je proveden vezani intervju s učiteljicom Likovne kulture koja radi u Centru za odgoj i obrazovanje „Ivan Štark“.

3.4.1. Dnevnik praćenja

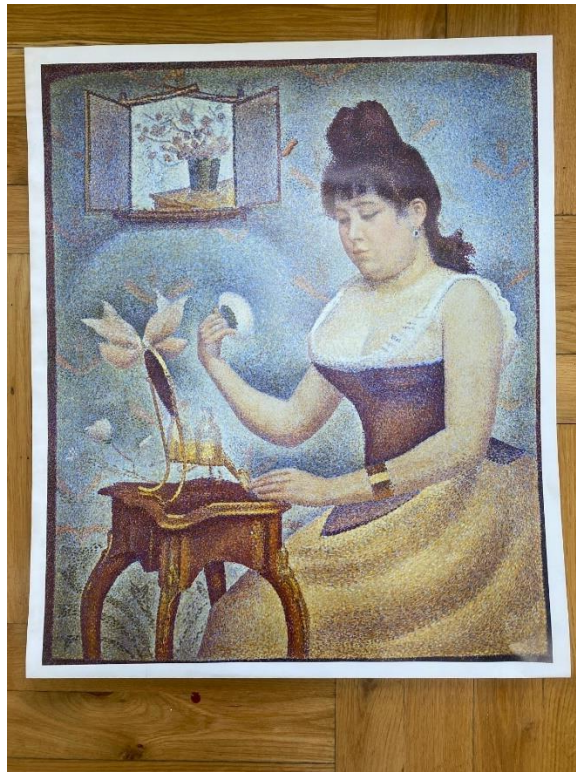
Na početku nastave učiteljica je pozdravila sve učenike i navela nastavnu jedinicu koja će se obrađivati, a to je bila svjetlosna vrijednost čistih boja, tj. učenici su učili miješati boje. Učenici su zatim izvadili svoj materijal, a učiteljica je često ponavljala što oni trenutno rade, na taj način održavajući njihovu koncentraciju. Tijekom rada učiteljica je često napominjala tehničke zadatke, a to su: pranje kistova i potrebu da kist bude čist i spreman za drugu boju. Na taj način učiteljica je povezivala svakodnevne brige oko životnih potreba sa školskim primjerom. U procesu rada učiteljica je često ponavljala nazive boja, navodeći koja je koja boja, kako bi potaknula učenikovu koncentraciju i pamćenje. Učenici su bili dužni odgovarati na postavljena pitanja. Prije početka rada učenici su slušali glazbu jer ih ona dodatno smiruje i stvara im ugodu, zbog čega su opušteniji tijekom rada.

U nastavi je obavezna korelacija s drugim predmetima poput matematike, prirode i sl. te je tijekom sata provedena korelacija s matematikom pa su učenici uz pomoć likovnih pomagala učili geometrijske likove (Slika 1.).

Slika 1. *Likovna pomagala*

U nastavku rada detaljnije će se opisati nastavni sat s učenikom Lukom. Luka je prije upisa u Centar za odgoj i obrazovanje „Ivan Štark“ išao u redovnu osnovnu školu. Sada pohađa nastavu u Centru „Ivan Štark“, gdje je jako zadovoljan i osjeća se ugodno. Iz prijašnje škole Luka pamti samo nogomet, najviše voli vlakiće te ih rado crta u svoje slobodno vrijeme. Oblik rada na satu bio je frontalni, a učenik je promatrao umjetničku reprodukciju. Umjetnička reprodukcija koja je prikazana bila je rad umjetnika Paula Kleeja te likovni pojmovnik o crtama, koji opisuje kakve sve crte mogu biti. Prikazana je i umjetnička reprodukcija Georgesa Seurata. Radovi koji su prikazani korišteni su u nastavi zbog teme sata, a učenici su učili miješanje boja dok im je učiteljica objašnjavala tehniku slikanja naziva pointilizam, gdje se malim jasnim točkama osnovnih boja stvara utisak velikog broja sekundarnih i ostalih boja (Slika 2.). Rad Paula Kleeja prikazan je zbog njegova načina slikanja, koji izgleda poput naslaganih geometrijskih likova (Slika 3.). Na slici 3. također je prikazan pojmovnik o likovnom elementu crte jer se učenicima objašnjavalo kako od crte dolazimo do slikarstva/slikanja.

Slika 2. Georges Seurat, *Mlada žena koja se pudra*, ulje na platnu, 1889. godina

Slika 3. Paul Klee, *Vrt ruža*, 1920. godina, likovni element: crta

Učiteljica je pokazala geometrijske likove (Slika 4.) i postavljala učeniku pitanja o bojama likova. Luka je uspješno odgovarao na postavljena pitanja.

Slika 4. Likovna pomagala – geometrijski likovi

Zadatak je bio naslikati trokut čistih boja, a korištena je žuta boja pomoću pomagala žutog trokuta prikazanog na slici (Slika 5.). Pomoću pomagala Luka je postavljao točke kako bi mogao rukom povući linije te naslikati žuti trokut. Tom vježbom Luka je vježbao motoriku ruku.

Slika 5. Postavljeni žuti trokut

Tijekom rada učiteljica je često davala smjernice i govorila učenicima što im nedostaje na radu, koliko još boje trebaju dodati, upozorila na linije koje nisu dobro povukli i pomagala im u dobivanju određene boje. Također, ponavljala je učenicima što trebaju raditi. Uslijedilo je spajanje geometrijskih likova, tj. učenici su spojili kvadrat i trokut. Kvadrat je bio plave boje, a trokut žute boje (Slika 6.). Kada je učiteljica spojila geometrijske likove, učenici su mogli vidjeti kako doticanjem kvadrata i trokuta dobivaju zelenu boju (Slika 7.). Učiteljica je pokazala umjetničku reprodukciju Paula Kleeja i postavila pitanja Luki: „Možeš li zamisliti grad?“, „Vidiš li krovove?“, „Što još vidiš na radu?“, „Vidiš li možda stablo?“. Luka je uspješno uviđao motive i znao je odgovoriti na postavljena pitanja. Nakon prikazane umjetničke reprodukcije i geometrijskih likova učenici su shvatili kako se dobije zelena boja i morali su je dodati na svoj rad. Luka je to uspješno svladao.

Slika 6. Dodavanje plavog kvadrata

Slika 7. Prikaz dobivene zelene boje u doticaju žute i plave boje

Sljedeći zadatak bio je pokušaj kopiranja umjetničkog rada Paula Kleeja jer kopiranjem radova svladavaju motoriku i tako možemo vidjeti učenikovu percepciju. Slušanje glazbe tijekom rada učenike je motiviralo i dodatno ih opuštalo. Kao pojašnjenje o miješanju boja učiteljica je pokazala dodatna didaktička pomagala (Slika 8.).

Slika 8. Didaktička pomagala

Na pomagalima se može vidjeti tekućina koja se nalazi unutar plastike. Učenici protresanjem pomagala mogu vidjeti miješanje boja. Učiteljica je zatim Luki dala još jedno pomagalo – didaktičke naočale (Slika 9.), na kojima se može promijeniti boja stakla ili dodati još jedna boja.

Slika 9. Didaktičko pomagalo – naočale

Kada bi pogledao u bijelu pozadinu (Slika 10.) i kada bi mu se u naočale stavile određene boje, Luka bi još bolje shvatio miješanje boja (Slika 11.).

Slika 10. *Bijela pozadina u koju učenik gleda*

Slika 11. *Luka se koristi naočalama*

Nakon upotrebe pomagala učiteljica je učenicima napomenula da pokušaju sami dodati ostale čiste boje i naslikati kućice. Također, tijekom slikanja učiteljica je često napominjala učenicima da nakon korištenja određene boje isperu kist kako ne bi pomiješali boje i kako bi dobili čiste boje na papiru. Luka je često sam uspješno dodavao boje (Slika 12.) te na kraju bio zadovoljan učinjenim (Slika 13.). Na njegovu licu mogla se vidjeti sreća i uredno je odgovarao učiteljici na postavljena pitanja. Učnički radovi vrednuju se ocjenama od 3 do 5. Nedovoljne ocjene nema jer je u ovoj školi nastava prilagođena mogućnostima učenika.

Slika 12. *Luka uspješno završava zadatak*

Slika 13. *Lukin rad*

Učiteljica je često postavljala Luki pitanja poput: „Što si danas radio, možeš li mi ponoviti?“, „Što misliš, čiji su radovi uspješno odrađeni?“, „Imaju li svi prikazane čiste boje na radovima?“. Luka je uspijevaio odgovoriti na pitanja i zamijetio uspjeh na radovima. Učiteljica je kontinuirano napominjala kako je potrebno iza sebe ostaviti uredan i čist prostor pa su učenici sa zadovoljstvom pospremili svoj radni prostor nakon završenog sata. Učenike treba poticati na rad i pospremanje jer im to stvara samopouzdanje. Ako im se kaže da su „umjetnici“ i da je to njihov umjetnički rad, time im podižemo samopouzdanje i stvaramo osjećaj ugone i zadovoljstva.

3.4.2. Vezani intervju

U nastavku rada slijedi prikaz vezanog intervjua koji je proveden s učiteljicom Likovne kulture u Centru za odgoj i obrazovanje „Ivan Štark“. Cilj intervjua bio je doznati metode rada kojima se učiteljica koristi u nastavi, kao i njezine stavove o radu s djecom teškoćama i mogućnostima terapijskog učinka na dobrobit djece s teškoćama. Pitanja koja su postavljena učiteljici bila su sljedeća:

1. *Koji je cilj nastave Likovne kulture u radu s djecom s teškoćama?*
2. *Koje se likovne tehnike koriste u nastavi?*
3. *Ima li boja terapijsko djelovanje na učenike s teškoćama?*
4. *Koja je uloga različitih likovnih tehnika u radu s djecom s teškoćama?*
5. *Kako se učenici s teškoćama upoznaju s nastavnim sadržajem?*
6. *U kojoj mjeri možete utjecati na razvoj pojedinog učenika?*
7. *Jesu li roditelji zadovoljni razvojem djeteta u školi?*
8. *Koje su dobrobiti i nedostaci u radu s djecom s teškoćama u razvoju u nastavi Likovne kulture?*
9. *Pokušajte nam opisati odnos učitelja i učenika.*
10. *Možete li opisati svoje dosadašnje iskustvo u radu s djecom s teškoćama u razvoju?*

Prikaz intervjua:

Pitanje 1.: *Koji je cilj nastave Likovne kulture u radu s djecom s teškoćama?*

Cilj je nastave Likovne kulture u Centru za odgoj i obrazovanje „Ivan Štark“ da se pomoću vizualnog pristupa učenike ohrabri i osamostali te da postanu kreativni u radu.

Pitanje 2.: *Koje se likovne tehnike koriste u nastavi?*

U nastavi Likovne kulture iznimno je važno upoznati sve likovne tehnike i pružiti djeci kontakt s različitim materijalima. Navedeno je važno prije svega zbog vježbe motorike jer nije isto crtati primjerice olovkom ili tušem. Isto tako, ne možemo znati koje će se dijete pronaći u određenoj likovnoj tehnici i koristiti određenu tehniku kao svoj komunikacijski kanal prema drugim osobama.

Pitanje 3.: *Ima li boja terapijsko djelovanje na učenike s teškoćama?*

Boja u likovnoj aktivnosti ima terapijsko djelovanje jer djeca pomoću boje izražavaju emocije. Često analizom boje i dječjeg crteža možemo otkriti unutarnje strane djeteta, strahove i potencijalne traume. U ovom slučaju iznimno je važna suradnja s art terapeutima i psiholozima.

Pitanje 4.: *Koja je uloga različitih likovnih tehnika u radu s djecom s teškoćama?*

U Centru za odgoj i obrazovanje „Ivan Štark“ u nastavi Likovne kulture koriste se različite tehnike kao miniprojekti i dijele se po etapama. To znači da se primjerice crta i točka upoznaju i koriste tijekom dva mjeseca, nakon čega se prelazi na boju, plohu, masu, prostor i trodimenzionalnost, a kasnije se uvodi kostimografija, kada učenici izrađuju maske ili prostorne konstrukcije.

Pitanje 5.: *Kako se učenici s teškoćama upoznaju s nastavnim sadržajem?*

Učenici s teškoćama upoznaju se s nastavnim sadržajem pomoću korelacije sa svakodnevnim životom. Česte su teme primjerice *moja obitelj i ja, moj dom i ja, moje tijelo ili moje lice*. Djeci s teškoćama važno je da prvo nauče o sebi, a nakon toga o svijetu i okolini.

Pitanje 6.: *U kojoj mjeri možete utjecati na razvoj pojedinog učenika?*

Na razvoj učenika možemo utjecati ako imamo podršku roditelja. Kao primjer mogu izdvojiti rezanje škarama, u čemu roditelji uvijek surađuju jer je rezanje škarama jedna od važnijih motoričkih vještina. Naime, neuroznanost je dokazala da svi učimo na isti način, bez obzira na to imali neku teškoću ili ne. Postoje određeni neuroni i ako ih dovodimo u kontakt, stvara se nova sinapsa, što znači da se kod učenika s teškoćama nakon šest mjeseci, kada svlada rezanje škarama, povezuje nova sinapsa, koja će utjecati na neku drugu, tj. na bolji hvat dok slika ili dok nešto drugo radi. Važno je uvidjeti koliko dijete doista može i koji je sljedeći korak.

Pitanje 7.: *Jesu li roditelji zadovoljni razvojem djeteta u školi?*

Roditelji su jako zadovoljni školom zato što se u Centru za odgoj i obrazovanje „Ivan Štark“ djetetu prilazi potpuno drugačije nego u redovnoj nastavi. Svaki učenik ima individualizirani kurikulum, a roditelj točno zna što njegovo dijete radi na kojem predmetu. Za svako dijete postoje određeni ishodi učenja. Roditelji su zadovoljni jer se djetetu pristupa holistički, od razvoja motorike do emocionalnog razvoja, a djeca su prihvaćenija u Centru nego

u redovnoj školi. U Centru se puno više radi s djecom. Primjerice, na satu Likovne kulture djeca upoznaju lončarstvo i mogu primjerice izrađivati šalice. Tijekom nastave upoznaju sve likovne tehnike, dok u redovnoj nastavi nemaju toliko bogat program.

Pitanje 8.: *Koje su dobrobiti i nedostaci u radu s djecom s teškoćama u razvoju u nastavi Likovne kulture?*

Dobrobit je u radu s djecom s teškoćama prije svega to što se s njima može raditi na razvoju taktilnih osjetila. Međutim, roditelji često očekuju da radovi njihove djece uvijek budu u boji, a to djeci ništa ne znači. Nedostatak je taj što se uvijek dođe do nekakvog zida i tada se ne može dalje. No to ovisi o postavljenoj dijagnozi i zapravo nije prepreka. Ovisi na koji način gledamo.

Pitanje 9.: *Pokušajte nam opisati odnos učitelja i učenika.*

Učitelj treba biti fleksibilan i senzibilan. Ponekad je učenik na satu neraspoložen, ne surađuje i burno reagira. Tada prekidamo rad i vodimo razgovor, a po potrebi zovemo psihologa ili pedagoga kao podršku. Važno je da je učitelj senzibilan, pun razumijevanja i strpljiv u radu s takvom djecom.

Pitanje 10.: *Možete li opisati svoje dosadašnje iskustvo u radu s djecom s teškoćama u razvoju?*

Nakon nekoliko godina prakse i podučavanja najzanimljivije mi je kada među djecom s teškoćama otkrijem onu koja su darovita. No, smatram da postoji vrlo malo literature o tome i da jako malo znamo o dobrobiti nastave Likovne kulture za djecu s teškoćama u razvoju.

4. ZAKLJUČAK

Istraživanje provedeno u okviru ovoga rada pokušalo je dati odgovore na tri istraživačka pitanja. Kao odgovor na istraživačko pitanje IP1 *Koje su dobrobiti likovnog stvaralaštva u radu s djecom s teškoćama?* možemo reći da likovno stvaralaštvo ima ključnu ulogu u razvoju djece s teškoćama. Stvaralaštvo i kreativnost potiču brojne prednosti koje obuhvaćaju različite čimbenike njihova razvoja jer stvaralaštvom djeca stječu različita iskustva i znanja. Odgojno-obrazovnim radom sa stručnim osobama djeca stvaralaštvom razvijaju maštu pomoću umjetničkih reprodukcija i različitih ilustracija te na osnovi toga stvaraju jedinstvene likovne radove. Korelacija svakodnevnog životnog iskustva s likovnim stvaralaštvom ohrabruje djecu s teškoćama u pripremi za daljnji život. Emocionalna dobrobit djece također se poboljšava likovnom aktivnošću jer ona smanjuje stres i anksioznost. Individualnim pristupom radu s djecom s teškoćama uvjeti za rad prilagođavaju se učenikovim sposobnostima i njegovim specifičnim potrebama. Likovno stvaralaštvo nudi brojne prednosti djeci s teškoćama, omogućujući im izražavanje, razvoj vještina i emocionalno olakšanje.

Istraživačko pitanje IP2 glasilu je: *Na koji način likovno stvaralaštvo utječe na motoriku, emocionalno raspoloženje i zadovoljstvo djece s teškoćama?* Aktivnosti poput crtanja i modeliranja poboljšavaju finu motoriku i koordinaciju, posebno korisne za djecu s motoričkim teškoćama. Koordinacija pokreta u likovnim aktivnostima uključuje različite alate (kistove, škare, glinu) te pomaže djeci uskladiti svoje pokrete s onim što žele stvoriti. Također, omogućava neverbalnu komunikaciju, što djeci s jezičnim teškoćama olakšava izražavanje misli i osjećaja. Djeca mogu pomoću boja, oblika i simbola izraziti tjeskobu, strah, sreću ili frustraciju, što im pruža emocionalno olakšanje. Kreativni proces često djeluje opuštajuće, smanjuje razinu stresa i anksioznost djece. Likovno stvaralaštvo ima pozitivan utjecaj na zadovoljstvo zbog osjećaja postignuća, a dovršavanje umjetničkog djela donosi djeci osjećaj ponosa i uspjeha, što poboljšava samopouzdanje. Kroz kreativnu slobodu likovno stvaralaštvo omogućava djeci slobodno istraživanje mašte bez straha od pogrešaka, što poboljšava njihovo zadovoljstvo i motivaciju. Umjetničkim aktivnostima djeca mogu doživjeti mir i unutarnju ravnotežu, što poboljšava njihovo emocionalno stanje. Kreativni proces jača samopouzdanje i potiče razvoj mašte, kritičkog mišljenja i rješavanja problema. Likovno stvaralaštvo djeluje terapijski, pomaže u regulaciji emocija te potiče suradnju i socijalne vještine grupnim radom. U skupnim likovnim aktivnostima djeca mogu doživjeti osjećaj pripadnosti i zajedništva, čime se povećava njihovo zadovoljstvo. Individualiziranim pristupom likovni rad može biti

prilagođen specifičnim potrebama svakog djeteta, čime se omogućava inkluzija, a umjetnost pruža priliku svakom djetetu, bez obzira na njegove sposobnosti.

Konačno, kao odgovor na posljednje istraživačko pitanje IP3 *Kakve su radne navike i ponašanja djece s teškoćama tijekom crtanja i slikanja?*, možemo zaključiti kako radne navike i ponašanja djece tijekom crtanja i slikanja ovise o vrsti i težini teškoća. Djeci s teškoćama često pomažu jasno strukturirani zadaci i smjernice. Ako zadatak nije dovoljno jasan, djeca mogu postati zbunjena i izbjegavati aktivnost. Jednostavni i kraći zadatci održavaju njihovu pažnju. Djeca često ponavljaju iste obrasce, oblike ili boje, što im pruža sigurnost i pomaže u regulaciji stresa. Djeca s motoričkim teškoćama trebaju fizičku pomoć s alatima, dok djeci s kognitivnim teškoćama koristi verbalna podrška. Tjeskoba zbog pritiska da zadatak bude dobro obavljen može izazvati frustraciju, ali pohvale i ohrabrenje smanjuju taj pritisak. Djeca često rade sporijim tempom zbog motoričkih teškoća ili većeg mentalnog napora, pa je potrebno dodatno strpljenje tijekom rada.

Zaključno, važno je da učitelj Likovne kulture u radu s djecom s teškoćama bude strpljiv, fleksibilan i senzibilan. Djeci s teškoćama u razvoju potrebno je puno podrške i vremena kako bi uspjela dostići određene ciljeve. Prije svega, bitno je rano prepoznati djetetove teškoće kako bi mu se počelo što prije pomagati te ga uključiti u odgovarajuću školu koja će mu pomoći u daljnjem razvoju. Rano prepoznavanje teškoća omogućuje pravodobno sagledavanje djetetova problema te mu osigurava odgovarajuću pomoć. U okviru likovne aktivnosti važno je, za poticaj djetetova samopouzdanja, isticati njegovu individualnost i vrijednost likovnog uratka. Djeci je, osim toga, potrebno pružiti pozitivne povratne informacije kako bismo im povećali samopouzdanje i ljubav prema likovnom izražavanju.

5. LITERATURA

- Bulić, A. (2019). *Likovni medij kao metoda procjene kod djece s teškoćama u razvoju*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Preuzeto s: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/erf%3A599>, 7. 7. 2024.
- Flory, A. (2008). Exploring the benefits of art in elementary education. *California State University Honors Program Journal*, 5, 56–62. Preuzeto s: <https://www.csustan.edu/honors/journals>, 2. 9. 2024.
- Fuss, R. (2015). *The Impact of the Arts for Students with Moderate to Severe Disabilities*. Diplomski rad. Washington: Central Washington University. Preuzeto s: <https://digitalcommons.cwu.edu/etd/222/>, 2. 9. 2024.
- Gómez, B. C. i Callahan, C. N. (2023). The Power of Art: Exploring the Individual and Social Benefits of Cross-Curricular Art Inclusion, a Comparative Study of Spain and the United States. *CLIO-History and History teaching*, 49, 131–156. Preuzeto s: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=9533525>, 2. 9. 2024.
- Grbeša, I. (2020). Likovno izražavanje djece s teškoćama u razvoju. *Varaždinski učitelj – digitalni stručni časopis za odgoj i obrazovanje*, 3(3), 56–69. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/234457>, 7. 7. 2024.
- Howlin, C. (2022). The health benefits of art experience. U: M. Skov i M. Nadal (ur.). *The Routledge International Handbook of Neuroaesthetics*. (str. 410–422). Oxfordshire: Taylor & Francis. Preuzeto s: https://www.researchgate.net/publication/365313187_The_health_benefits_of_art_experience, 2. 9. 2024.
- Jakešević, D. (2021). *Primjena dramskih i likovnih tehnika u radu s osobama s poremećajem iz spektra autizma*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Preuzeto s: <https://repositorij.erf.unizg.hr/islandora/object/erf:1046>, 7. 7. 2024.
- Ježić, I. (2022). *Likovni poticaji i izazovi metodika likovne kulture za rad s djecom s teškoćama*. Zagreb: Školska knjiga.
- MZOS (2015). *Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju*. Preuzeto s: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_03_24_510.html, 24. 7. 2024.
- Rendulić, A. (2020). *Darovitost i kreativnost djece s teškoćama u razvoju kroz art terapiju (likovno područje)*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u

Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku. Preuzeto s:

<https://repositorij.aukos.unios.hr/islandora/object/aukos:636>, 7. 7. 2024.

- Šarančić, S. (2014). Dobrobiti likovnog stvaralaštva. *Napredak*, 155(1–2), 91–104. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/138833>, 7. 7. 2024.
- Thompson, J. (2016). *Vodič za rad s djecom i učenicima s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama*. Zagreb: Educa, nakladno društvo, d.o.o.
- Zrilić, S. (2022). *Djeca s teškoćama u inkluzivnom vrtiću i školi*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.